

250 YEARS OF THE FIRST SCIENTIFIC PUBLICATION OF THE «AVESTA»

This year marks the 250th anniversary of the first translation of the Avesta with scientific comments, carried out by the French linguist A.-G. Anquetil-Duperron. The translation of the Avesta into French allowed access to information on the ancient history of the Iranian peoples. It was the beginning of the development of one of the directions of Oriental studies – Iranian studies. Later, the Avesta was translated into English, German, Russian, Persian, Tajik and other languages. The comments on the translations of this written monument are important.

«Avesta is a valuable historical source for the study of the ancient history and culture, traditions and everyday life of the Iranian peoples, social, political and legal institutions of the society of the ancient Iranians, as well as the historical geography of Central Asia. «Avesta» is a unique document that can be used as a key in solving many issues of the ancient history of the Iranian peoples, including their ethnic genesis.

The history of the study of the «Avesta» is divided into five periods, each of which has its own characteristic features.

Keywords: «Avesta», translation, research, Iranian studies, Iranian peoples, ethnic genesis, Central Asia, periodization.

Сведения об авторе:

Ходжаева Наргис Джомиевна - доктор исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, E-mail: rangha@mail.ru

About the author:

Khojaeva Nargis Jomievna - Doctor of Historical Sciences? Professor of the Department of History of the Tajik People, S. Aini Tajik State Pedagogical University, E-mail: rangha@mail.ru

РОҶЕЪ БА ДИОФАНТУС ВА МУОДИЛАҶОИ ДИОФАНТУСӢ

Комилӣ А.Ш.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав

Шарифзода Б.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Арбобов М.Қ.

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Яке аз донишмандони маъруфи Юнони Қадим – Диофантуси Искандарӣ (асри III милодӣ), ки аввалин маротиба лақаби «падарӣ алгебра»-ро сазовор гардидааст асосан дар рушди илми математика саҳми босазо гузоштааст. Бояд гуфт, ки дар таърихи илми риёзиёт ду нафар донишманди зақӣ бо лақаби «падарӣ алгебра» маъруфанд: яке Диофантуси Искандарӣ (Διόφαντος ὁ Ἀλεξανδρεὺς асри III милодӣ), дигаре Муҳаммад ибни Мӯсои Хоразмӣ (محمد ابن موسى خوارزمی, 780-850) мебошанд.

Диофантус дар шаҳри Искандарияи Миср зиндагӣ ва ғайолият кардааст. Санаи дақиқи таваллуд ва вафоташ муайян нест, аммо маълум аст, ки 84 сол умр дидааст.

Дар «Гулчин» («Антология»)-и қадимию асримиёнагии юнонӣ, ки аз ҷониби донишманди асри X румӣ – Константин Кефал тасниф гардидааст, муаммои шеърӣ дар бораи ғайлият ва тӯли умри Диофантус эҷод гардидааст, ки онро шоир, мутарҷим, мунаққид, тарғибгари илм ва математики рус Сергей Павлович Бобров (1889-1971) ба забони русӣ тарҷума кардааст, ки овардани он ба маврид хоҳад буд [3]. Зеро аз ин муаммо-шеъри кутӯх бисёр санаҳои муҳими ҳаёт ва ҳатто тӯли умри Диофантус муайян карда мешавад.

Прах Диофанта гробница покоит; дивись ей и камень

Мудрым искусством его скажет усопшего век.

Волей богов шестую часть жизни он прожил ребенком.

И половину шестой встретил с пушком на щеках.

Только минула седьмая, с подругой он обручился.

С нею, пять лет проведя, сына дождался мудрец;

Только полжизни отцовской возлюбленный сын его прожил.

Отнят он был у отца ранней могилой своей.

Дважды два года родитель оплакивал тяжкое горе,

Тут и увидел предел жизни печальной своей.

$$\frac{x}{6} + \frac{x}{12} + \frac{x}{7} + 5 + \frac{x}{2} + 4 = x$$

$$x = 84$$

Аз ин муаммои шеърӣ натанҳо тӯли умри Диофантус, балки чандин далелҳои дигари ҳаёту фаъолияти ӯро муайян кардан мумкин аст, ки масалан, дар 80 солагиаш фарзанди азизашро аз даст дода, 4 соли охири умрашро бо мотамолуда сипарӣ кардааст. Баъди 5 соли хонадориаш фарзанд ёфтааст, овони кӯдакию наврасиашро то 14 солагӣ ҳисобидаст ва ғайра.

Диофантус дар замони зиндагиаш аз риёзидонони маъруф ба ҳисоб мерафт. Ӯ муаллифи китоби машҳуре бо номи «Арифметика» мебошад, ки онро ба ускуф (епископ)-и шаҳри Искандария – Дионисий бахшидааст. Аз 13 китоби Диофантус 6-тоаш дар ҳамон мачмӯаи «Арифметика»-аш то рӯзгори мо боқӣ мондаанд. «Арифметика»-и Диофантус асосан аз мачмӯаи масъалаҳо иборат аст. Диофантус дар «Арифметика»-и худ 189 масъалаҳои риёзиро мавриди баррасӣ қарор дода, ҳар яки онро ҳал ва тарзи ҳалро маънидод намудааст. Баъзе масъалаҳо бо чанд роҳ ҳал шудаанд. Дар таърихи риёзиёт Диофантус ва муодилаҳои Диофантусӣ нақш ва мавқеи муайян дошта, дар осори риёзидонони минбаъда то асри XIX мушоҳида мегардад. Аз ҷумла, дар осори аксари риёзидонони асримииёнагӣ ба монанди Максим Плануда (асри XIII), Георгий Пахимер (асри XIII), Симон Стевин (асри XVI) муодилаҳои Диофантусиро дучор омадан мумкин аст. Соли 1572 дар китоби «Алгебра»-и худ профессори донишгоҳи Болон – Рафаэл Бомбелли 143 масъаларо аз «Арифметика»-и Диофантус дохил шудааст. Аз риёзидонони номвари асрҳои баъдина Франсуа Виет (1540-1603) ва Леонард Эйлер (1707-1783) ба муодилаҳои Диофантусӣ ва усули Диофантусии ёфтани нуктаҳои ратсионалии қачии кубӣ диққати махсус додаанд ва ҳуди Эйлер дар солҳои охири ҳаёташ боз ба таҳлили муодилаҳои Диофантусӣ рӯ оварда, аввалин бор усули бурриши Диофантусиро дар ҳолати маълум будани ду нуктаи ратсионалии канории қачӣ истифода бурдааст. Дар таърихи риёзиёт Диофантус дар инкишофи назарияи ададҳо, алгебра ва геометрияи алгебравӣ нақши босазо гузоштааст.

Муодилаҳои Диофантӣ гуфта муодилаҳои алгебравӣ ва ё системаи муодилаҳои алгебравиро бо коэффитсиенти бутун меноманд, ки барои онҳо ҳалли бутун ва ё ратсионалиро ҷустуҷӯ кардан зарур меояд. Ададҳои номаълум (ҷустуҷӯшаванда) дар муодилаҳои Диофантӣ маъмулан на кам аз 2-то мебошанд. Муодилаҳои Диофантӣ одатан ҳалҳои зиёд дорад, ки аз ин сабаб онҳоро муодилаҳои номуайян ҳам меноманд. Ба сифати мисол муодилаҳои зеринро номбар кардан мумкин аст:

$$\begin{aligned} 3x + 4y &= 10 \\ 2x + 3y &= 12 \\ x^2 + y^2 &= z^2 \\ 3x^3 + 4y^3 &= 5z^3 \end{aligned}$$

ва ғайра.

Ҳамин гуна муодилаҳо дар таърихи математика бо номи Диофантус сабт шудаанд. Китоби ӯ бо номи «Арифметика» теъдоди зиёди масъалаҳои шавқоварии математикиро дар бар мегирифт, ки онро тамоми математикони баъди ӯ натанҳо нодида нагирифтаанд, балки мавриди омӯзиш қарор додаанд. Китоби зикршудаи Диофантус ба забонҳои гуногуни аврупоӣ аз ҷумла ба забони русӣ тарҷума шудааст [1-2; 5-10].

Бояд гуфт, ки ҳалли муодилаҳо бо ададҳои бутун аз масъалаҳои шавқовари математикӣ ба ҳисоб меравад, ки аз замонҳои қадим усулҳои зиёди ҳалли муодилаҳои диофантӣ мавриди баррасии риёзидонони гуногун қарор гирифтааст. Албатта, муодилаҳои ҳаттии диофантӣ ва диофантии дараҷаи дуум аз замонҳои қадим ҳал карда мешуданд.

Қобили зикр аст, ки ёфтани тарафҳои секунҷаи росткунҷа, яъне ҳалли муодилаи $x^2 + y^2 = z^2$ ҳанӯз ба риёзидонони Ҳиндустони қадим маълум буд. Яъне исбот кардан душвор нест, ки ҳангоми $x = 4 + 5t$ ва $y = -1 - 3t$ будан ва дар сурати t – адади дилхоҳи бутун будан, муодилаи зерини $3x + 5y = 7$ имконпазир аст.

Ҳалли муодилаҳои диофантии дараҷаи баланд ва ҳамчунин ҳалли системаи ҳамин гуна муодилаҳои диофантӣ чандон осон нест. Масалан, муодилаи маъруфи ҳуқуқшинос ва риёзидони фаронсавӣ Пер де Ферма (1607-1665), ки математикаро худомӯзӣ карда, дар таърихи математика мавқеи махсусро касб кардааст, дар сафҳаҳои «Арифметика»-и Диофантуси Искандарӣ муодилаи зениро $x^n + y^n = z^n$ (ҳангоми $n > 2$ будан) сабт кардааст. Ин қазия дар таърихи математика бо номи «Теоремаи бузурги Ферма» маъруфт аст.

Ҳатто ҳангоми $n = 3$ будан муодилаҳои диофантусӣ бо душворӣ ҳал карда мешавад. Масалан, муодилаи $3x^3 + 4y^3 = 5z^3$ дар ҳудуди ададҳои бутун (ба истиснои сифрӣ) ҳал надорад.

Бояд гуфт, ки ҳеҷ як аз риёзидонони бузурги асрҳои XVIII-XIX аз қабиле Пер де Ферма, Леонард Эйлер, Жозеф Луи Лагранж (1736-1813), Петер Густав Лежён Дирихле (1805-1859), Карл Фридрих Гаусс (1777-1855), Пафнутий Лвович Чебишев (1821-1894), Георг Фридрих Бернхард Риман (1826-1866) ва дигарон аз назарияи муодилаҳои диофантусӣ сарфи назар накардаанд ва ҳамин тариқ дар ҷунин назарияи шавқовари ҳалли муодилаҳои алгебравӣ нақши фаромӯшношуданӣ гузоштаанд.

Дар асари маъруфи Диофантус «Арифметика» пешниҳоди муназзами алгебравӣ вучуд надорад, аммо он силсилаи систематикӣ масъалаҳоеро дар бар мегирад, ки бо роҳи тартиб додани муодилаҳои дараҷаҳои гуногун ва тавзеҳот ҳал карда мешаванд.

Ҳангоми тартиб додани муодилаҳо, Диофантус барои содда кардани ҳалли масъала номаълумҳоро моҳирона интихоб мекунад.

Ба сифати мисол яке аз масъалаҳои диофантусии зеринро муоина мекунем.

Масъала: Ду ададро ёбед, ки ҳосили ҷамъашон ба 20 ва ҳосили зарбашон ба 96 баробар бошанд.

Диофантус чунин муҳокимаронӣ мекунад: аз шартҳои масъала маълум аст, ки ададҳои ҷустуҷӯшаванда бо ҳам баробар нестанд, зеро дар сурати бо ҳам баробар будани онҳо ҳосили зарбашон ба 100 мешуд, на 96. Ҳамин тавр, яке аз онҳо бояд аз нисфи ҳосили ҷамъашон зиёдтар бошад, яъне:

$$10 + x$$

Ва дигаре бояд аз нисфи ҳосили ҷамъашон камтар бошад, яъне:

$$10 - x$$

Фарқи байни онҳо $2x$ аст.

Аз ин ҷо муодилаи зерин ҳосил мегардад:

$$(10 + x) \cdot (10 - x) = 96$$

Ва ё:

$$100 - x^2 = 96$$

$$x^2 - 4 = 0$$

Яъне: $x = 2$

Аз ин ҷост, ки яке аз ададҳои ҷустуҷӯшаванда 12 ва дигаре 8 будааст, зеро $10 + 2 = 12$ ва $10 - 2 = 8$ мебошад.

Ҳалли $x = -2$ барои Диофантус вучуд надошт, зеро риёзидонони Юнони Қадим танҳо решаҳои мусбати муодилаҳоро медонистанд.

Диофантус аввалин математики Юнони Қадим буд, ки касрҳоро дар баробари дигар ададҳо баррасӣ кардааст. Ҳамчунин ӯ аз аввалин математикони дунёи қадим ба шумор меравад, ки барои инкишофи математика ғояи рамзҳоро пешниҳод карда буд.

Номаълумро Диофантус «адад» ($\kappa\rho\iota\theta\mu\acute{o}\varsigma$) номида, онро бо ҳарфи ς ва квадрати номаълумро бо рамзи Δ^v ва куби номаълумро бо рамзи K^v ишора мекард.

Дар «Арифметика»-и ӯ рамзҳои ҳарфӣ дар ҳалли масъалаҳои математикӣ то дараҷаи шашум ($x, x^2, \dots, x^6$) бо ишораҳои зеринро дохил гардидаанд:

дараҷаи якум — ς ;

дараҷаи дуум — Δ^v аз вожаи $\Delta\upsilon\nu\alpha\iota\varsigma$ — «*дюнамис*», ки маънои «қувва» ва «дараҷа»-ро дорад;

дараҷаи сеюм — K^v аз вожаи $K\acute{\upsilon}\beta\omicron\varsigma$ — «*кубос*», яъне «куб»;

дараҷаи чорум — $\Delta^v\Delta$ аз калимаи $\Delta\upsilon\nu\alpha\mu\omicron\delta\upsilon\nu\alpha\iota\varsigma$ — «*дюнамодюнамис*», яъне «квадратоквадрат»;

дараҷаи панҷум — ΔK^v аз калимаи $\Delta\upsilon\nu\alpha\mu\omicron\kappa\acute{\upsilon}\beta\omicron\varsigma$ — «*дюнамокубос*», яъне «квадратокуб»;

дараҷаи шашум — K^vK аз калимаи $K\acute{\upsilon}\beta\omicron\kappa\acute{\upsilon}\beta\omicron\varsigma$ — «*кубокубос*», яъне «кубокуб».

Ҳамин тавр, Диофантус ададҳои номаълумро то дараҷаи шашум бо рамзи ишора карда, ҳар кадомашро номгузорӣ карда буд. Масалан, дараҷаи шашумро «кубо-куб» меномид.

Барои Диофантус аломати ҷамъ набуд, ӯ аъзоҳои мусбатро бо тартиби камшавиашон пайи ҳам менавишт, гузашта аз ин дар ҳар аъзо аввал дараҷаи номаълум навишта мешуд, баъд коэффисиенти ададӣ. Аъзоҳои тарҳшаванда низ дар як қатор навишта шуда, пеш аз ҳар кадомашон аломати махсуси Ψ навишта мешуд. Аломати «баробарӣ» («=») ро бо ду ҳарфи юнонии « $\epsilon\iota\varsigma$ » (шакли $\kappa\acute{\upsilon}\theta\omicron\chi$ кардашудаи вожаи « $\epsilon\iota\varsigma$ » - «баробар») ишора мекард.

Бояд гуфт, ки бо номи Диофантус муодилаҳо ва мафҳумҳои математики алоқаманданд, ки маъруфтарини онҳо муодилаи намуди зерин ба шумор меравад:

$$x^4 + y^4 = z^4$$

Як нуктаи ҷолиби тавачҷӯҳи дигар он аст, ки бо номи донишманди маъруфи асримиёнагии тоҷик Абумаҳмуд Ҳомид ибни Хизри Хучандӣ (936-999) муодилаи намуди зерин алоқаман

$$x^3 + y^3 = z^3$$

Дар таърихи математика мафҳуме бо номи «сегонаи Файсоғурас (Пифагор)» ё «сегонаи мисрӣ» вучуд дорад, ки воқеан Файсоғурас аз коҳинони Миср омӯхта буд, ки бо секунҷаи росткунҷа иртибот доштанд ва қимати ададии онҳо чунин буданд: (3; 4; 5), (5; 12; 13), (6; 8; 10), (9; 12; 15), (12; 35; 37) ва ғайра.

Ин ададҳо дар масъалаҳои ҳандасӣ ифодакунандаи катетҳо ва гипотенуза мебошанд, қимати ададии баъзеашон

$$3^2 + 4^2 = 5^2; 5^2 + (12)^2 = (13)^2; 9^2 + (12)^2 = (15)^2$$

ва ғайра, ки бо формулаи умумии $a^2 + b^2 = c^2$ тавсиф карда мешаванд.

Аз чумла ҳамин масъалаҳо низ мавриди баррасии Диофантус дар «Арифметика»-аш қарор дошт.

Дар таълифоти Диофантус қоидаи ба аъзои монанд овардан, қоидаи чамъ ва тарҳ кардани ададҳои яхсела ба ҳар қисми муодила, ки онро баъдан Муҳаммади Хоразмӣ «ал-ҷабр ва-л-муқобала» номид, таҳия карда шудааст.

Қоидаи иҷрои аломатҳо: «тарҳу чамъ тарҳ ва тарҳу тарҳ чамъро медиҳад»; ин қоида ҳангоми зарб кардани ду ибора амалӣ карда мешавад.

Қисми зиёди асар ин маҷмӯи масъалаҳо бо ҳалҳои монанд мебошад, ки дар дар паш китоби боқимонда, танҳо 189 масъала боқӣ монда, дар яқоягӣ бо чор қисми арабии он 290 масъаларо дар бар мегирад.

Диофантус аввал системаҳои муодилаҳои дараҷаи дуҷуми дуномаълумаро дар сурати маълум будани як номаълум таҳқиқ карда, усули пайдо кардани роҳҳои ҳалли муодиларо нишон медиҳад. Сипас ӯ чунин усулҳои монандро ба муодилаҳои дараҷаи баландтар татбиқ мекунад. Дар китоби VI масъалаҳои марбут ба секунҷаҳои росткунҷа таҳқиқ карда мешавад.

Ба ғайр аз «Арифметика», ба қалами Диофантус инчунин рисолаҳои «Андар рақамҳои бисёркунҷа» («Περὶ πολλυγώνων ἀριθμῶν» – «О многоугольных числах»), «Андар андозагирии сатҳҳо» («ἐπιμετρίκῃ» – «Об измерении поверхностей») ва «Андар зарб» («Περὶ πολλαπλασιασμοῦ» – «Об умножении») тааллуқ доранд, ки дар таърихи математика маълуманд. Эҳтимол рисолаҳои дигаре низ тасниф карда бошад, то замони мо нарасида бошанд.

Таъсири «Арифметика»-и Диофантус дар инкишофи баъдинаи математика назарраст аст. Дар асри X «Арифметика»-и Диофантус ба забони арабӣ тарҷума карда шуд, пас аз он математикони кишварҳои исломӣ баъзе таҳқиқоти Диофантусро идома доданд. Аз ҷумлаи тарҷумонон ва пажӯҳишгарони «Арифметика»-и Диофантус ба забони арабӣ риёзидон, ситорашинос, тарҷумон ва табиби Лубнонӣ Куста ибни Лука (820-912), риёзидон ва тарҷумони Мисрӣ Абу Комил Шучоъ ибни Аслам ибни Муҳаммад (850-930)-ро ном бурдан мумкин аст.

Дар Аврупо таваҷҷӯҳ ба «Арифметика»-и Диофантус баъд аз он афзоиш ёфт, ки вақте математик ва муҳандиси италияӣ Рафаэль Бомбелли (1526-1572) ин асарро соли 1572 ба лотинӣ тарҷума ва нашр кард. Рафаэль Бомбелли дар асари худ бо номи «Алгебра» 143 масъаларо аз «Арифметика»-и Диофантус нашр кард, ки ин кор шухрати Диофантусро боз ҳам афзунтар гардонид.

Соли 1621 тарҷумаи классикии «Арифметика»-и Диофантус бо тавзеҳоти муфассал ба забони лотинӣ аз ҷониби риёзидон, шоир ва забоншиноси фаронсавӣ Клод Гаспар Баше де Мезириак (1581-1638) нашр гардид.

Бояд гуфт, ки методи ҳалли Диофантус ба ҳуқуқшинос ва риёзидони фаронсавӣ Франсуа Виета (1540-1603) ва риёзидони худомӯзи фаронсавӣ Пйер де Ферма (1607-1665) таъсири бениҳоят калон расонидааст.

Ҳамин тавр, «муодилаҳои Диофантусӣ» номи муаллифи худро дар сафҳаи таърихи математика абадӣ сабт гардонид ва дар тақдири фаъолияти эҷодиёти як қатор риёзидонони Шарку Ғарб нақши босазо гузоштааст.

АДАБИЁТ

1. Башмакова И.Г. Диофант и диофантовы уравнения. – М.: Наука, 1972. / Башмакова И.Г. Арифметика алгебраических кривых (От Диофанта до Пуанкаре) // Историко-математические исследования. – М., 1975. – Вып. XX. – С. 104-124.
2. Башмакова И.Г., Аракская версия «Арифметики» Диофанта // Историко-математические исследования. / И.Г. Башмакова, Е.И. Славутин, Б.А. Розенфельд – М., 1978. – Вып. XXIII. – С. 192-225.
3. Бобров С.П. Архимедово лето или История содружества юных математиков. / С.П. Бобров Книга 2. – М.: Детгиз, 1962. – 328 с.
4. Комилӣ А.Ш. Абумаҳмуди Хучандӣ. Энциклопедияи миллии тоҷик, Ҷ. 1. / А.Ш. Комилӣ, Х. Абумаҳмуди – Душанбе, 2011. – С. 91-92.
5. Славутин Е.И. Алгебра Диофанта и её истоки // Историко-математические исследования. / Е.И. Славутин – М., 1975. – Вып. XX. – С. 63-103.
6. Heath Th. L. Diophantus of Alexandria. A Study in the History of Greek Algebra. – Cambridge, 1910 (Repr.: NY, 1964).
7. Knorr W.R. Arithmetikê stoicheiôsis: On Diophantus and Hero of Alexandria // Historia Mathematica. - 20. - 1993. - P. 180-192.
8. Diophant und diophantische Gleichungen. - Basel; Stuttgart: Birkhauser, 1974.
9. Diophantus and Diophantine Equations / Transl. by A. Shenitzer with the editorial assistance of H. Grant and updated by J. Silverman // The Dolciani Mathematical Expositions. - № 20. - Washington, DC: Mathematical Association of America, 1997.
10. Rashed R., Houzel C. Les Arithmétiques de Diophante. Lecture historique et mathématique. - De Gruyter, 2013.

О ДИОФАНТЕ И ДИОФАНТОВЫ УРАВНЕНИЯ

В статье кратко рассматриваются жизнеописание Диофанта, и «Диофантовы уравнения». Диофант, как основатель алгебраических уравнений, был назван «отцом алгебры» наряду с

Мухаммадом ибн Мусой аль-Хорезми как основоположником понятий «алгебра» и «алгоритм». В статье также рассматривается влияние «алгебраических уравнения» Диофанта на творчество будущих математиков средневекового мусульманского Востока и Латинской Европе. Статья написана на стыке истории и математики и предназначена для специалистов – историков науки.

Ключевые слова: Диофант, «Диофантовы уравнения», Мухаммад Хорезми, алгебра, история, математический символ.

ABOUT DIOPHANTUS AND DIOPHANTUS EQUATIONS

The article briefly discusses the biography of Diophantus and the «Diophantus equations». Diophantus, as the founder of algebraic equations, was called the «father of algebra» along with Muhammad ibn Musa al-Khwarizmi as the founder of the concepts of «algebra» and «algorithm». The article also examines the influence of Diophantus's «algebraic equations» on the work of future mathematicians of the medieval Muslim East and Latin Europe. The article is written at the intersection of history and mathematics and is intended for specialists - historians of science.

Key words: Diophantus, «Diophantus equations», Muhammad al-Khwarizmi, algebra, history, mathematical symbol.

Сведение об авторах:

Комили Абдулхай Шарифзода - директор Научно-исследовательского института истории естествознания и техники при Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава, доктор физико-математических наук, профессор; Тел: (+992) 919180099; E-mail: akomili2006@mail.ru

Арбобов Мукаддам Курбонович – старший преподаватель Технологического университета Таджикистана; Тел: (+992) 888838160; E-mail: arbobov1986@mail.ru

Шарифзода Бахтиёр – старший преподаватель Данграинского государственного университета; Тел.: (+992) 988817177; E-mail: shbg_72@mail.ru

About the authors:

Komili Abdulhay Sharifzoda - Director of the Scientific Research Institute of the History of Natural Science and Technology at the BSU named after Nosiri Khusrav, Doctor of Physics and Mathematics, Professor; Tel.: (+992) 919180099; E-mail: akomili2006@mail.ru

Arbobov Mukaddam Qurbonovich - Senior Lecturer at the Technological University of Tajikistan; Tel.: (+992) 888838160; E-mail: arbobov1986@mail.ru

Sharifzoda Bakhtiyor - Senior Lecturer at Dangara State University; Tel.: (+992) 988817177; E-mail: shbg_72@mail.ru

ҚОБИЛИЯТИ СУБЪЕКТҲУҚУҚИИ МЕҲНАТӢ

Айнуллозода Н.А., Умаров А.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар зери мафҳуми субъектони ҳуқуқи меҳнатӣ, корманд ва корфармо ва инчунин иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ корхонаю муассиса ва ташкилотҳо фаҳмида мешавад, ки тибқи муқаррароти қонунгузории меҳнатӣ, кодекси меҳнатӣ ҚТ ба роҳ монда мешавад.

Ба ҳайси яке аз субъектҳои ҳуқуқи меҳнатӣ шахси воқеӣ махсуб мешавад. Мақоми ҳуқуқии шахси воқеӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқи меҳнатӣ аз мақоми мақомоти ҳуқуқии шахс ҳамчун субъекти муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ фарқ менамояд. Бояд қайд намуд, ки шахси ҷисмонӣ ҳанӯз то лаҳзаи ба муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ дохил шудан, яъне бо соҳиб гаштан ба қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии меҳнатӣ мақоми иштирокчии муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатиро сазовор мегардад.

Танҳо шахси воқеӣ метавонад қобилҳуқуқии меҳнатияшро мувофиқи иродаи худ истифода намояд, яъне ӯ метавонад касби барои худ мувофиқро интихоб намуда, ҳуқуқу уҳдадорихояшро амали созад. [1, с.35]. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки шахси воқеӣ бояд дар иҷрои вазифаҳои меҳнатии худ на тавассути намоёндогон балки шахсан онҳоро иҷро намояд. Пас, қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалнамоии меҳнатии шахс бо ҳам пайванд буда, дар як замон ба вуҷуд меоянд. Чунин ягонагии қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалнамоии меҳнатиро бо истилои қобилияти субъектҳуқуқии меҳнатӣ маънидод месозанд.

Қобилияти ҳуқуқии субъектони муносибатҳои меҳнатӣ аз муносибати ҳуқуқии меҳнатӣ афзалтар буда, василаи муҳими пайдо гардидани ин гуна муносибатҳо мебошанд [3, с.186].

Қобилияти ҳуқуқии субъектони муносибатҳои меҳнатӣ аз рӯи ду ченаки асосӣ: ченаки синну солӣ ва ченаки иродавӣ баҳо дода мешавад.